

УДК 378.093.5.011.3-051:376-056.2/.3
DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.100.25>

Л. О. Сущенко

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

Н. В. Трипольська

асистент кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

ПРІОРИТЕТНІ ВЕКТОРИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті визначено й науково обґрунтовано пріоритетні вектори у підготовці майбутніх педагогів до виховної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища. Комплексно висвітлюється проблема підготовки майбутніх педагогів до здійснення ефективної виховної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища, що є однією з ключових складових їхньої професійної компетентності. Наголошується, що впровадження інклюзії у практику закладів освіти України потребує не лише оновлення змісту освітнього процесу, а й формування у майбутніх педагогів системи знань, умінь і ціннісних орієнтацій, необхідних для забезпечення ефективного виховання дітей з різними освітніми потребами.

Розкрито сутність інклюзивної виховної діяльності як соціально значущого процесу, спрямованого на створення сприятливого освітнього середовища, в якому кожна дитина відчуває себе прийнятою, підтриманою, залученою до активної взаємодії і має можливість зростати. На основі аналізу нормативно-правових документів, наукових джерел та практичного досвіду виокремлено пріоритетні вектори підготовки здобувачів педагогічної освіти до роботи в умовах інклюзії: розвиток емоційно-ціннісної сфери особистості, формування гуманістичного світогляду, толерантності, комунікативної гнучкості, здатності до рефлексії, а також набуття практичних навичок педагогічної підтримки, соціалізації, адаптації та виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Окрему увагу приділено необхідності упровадження в закладах вищої освіти експериментальних програм, тренінгів, симуляційних практик, які сприяють розвитку професійної готовності майбутніх педагогів до виховної взаємодії в полікультурному та інклюзивному середовищі. Наголошується, що результативна підготовка до здійснення виховної діяльності в умовах інклюзії є запорукою формування у майбутніх педагогів соціально відповідального й професійно зрілого ставлення до дитини як до унікальної цінності.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне освітнє середовище, особистість дитини, освітній процес, виховна діяльність, майбутній педагог, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в системі освіти України зумовлюють необхідність переосмислення підходів до підготовки майбутніх педагогів, зокрема в контексті розбудови інклюзивного освітнього середовища. Інклюзивна освіта, яка базується на принципах рівності, недискримінації, доступності та поваги до людського різноманіття, вимагає від педагогічних працівників не лише професійних знань і вмінь, а й високого рівня інноваційної компетентності, гуманістичної орієнтації, емоційної зрілості та готовності до співпраці в мультидисциплінарній команді.

У зв'язку з цим інклюзивна освіта стає пріоритетним напрямом розвитку закладів освіти, що вимагає від педагогів формування нових компетентностей, зокрема у сфері виховної діяльності. Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяль-

ності в умовах інклюзивного освітнього середовища є надзвичайно важливою, адже ефективний процес виховання сприяє формуванню гармонійної особистості, розвитку соціальних навичок та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) у суспільство. Виховний процес у такому середовищі потребує особливого підходу, що включає застосування адаптованих методів, створення сприятливого психологічного клімату та формування толерантного ставлення у всіх учасників освітнього процесу.

В умовах сьогодення спостерігається недостатній рівень готовності майбутніх педагогів до реалізації виховних функцій в умовах інклюзії. Більшість освітніх програм акцентують увагу на освітньому процесі, проте аспект виховання залишається недостатньо розробленим. Водночас педагоги повинні вміти не лише навчати, а й ство-

рювати умови для всебічного розвитку кожної дитини, формувати у дітей моральні цінності, сприяти їхній соціалізації та взаємодії у колективі. Процес реалізації інклюзивної освіти в закладах освіти України зумовлює необхідність трансформації концептуальних засад та практичних підходів до підготовки майбутніх педагогів у сфері освіти.

Таким чином, проблема підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища є актуальною як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Вона потребує розробки ефективних методичних підходів, оновлення змісту педагогічної освіти та впровадження сучасних технологій підготовки фахівців, здатних реалізовувати виховну діяльність у багатоманітному учнівському середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз актуалітетів досліджуваного явища в психології та педагогіці свідчить, що науковці приділяють належну увагу вищевикресленій проблемі, зокрема таким її аспектам, як: концептуальні засади спеціальної та інклюзивної педагогіки; теоретико-методичні аспекти професійної підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; стратегії упровадження інклюзивного навчання; психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами; виховання толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами та ін.

Дослідження сучасного стану та проблеми впровадження інклюзивного навчання в систему освіти України здійснювали В. Бондар, О. Боряк, Л. Вавіна, Л. Даниленко, В. Зосенко, А. Колупаєва, К. Кольченко, С. Миронова, Ю. Найда, Є. Синьов, Н. Софій та ін.

Мета статті полягає у визначенні й науковому обґрунтуванні пріоритетних векторів у підготовці майбутніх педагогів до виховної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі виникає серйозна проблема в системі навчально-виховного процесу, пов'язана із значним зростанням кількості дітей із особливими потребами в закладах освіти. Особливу увагу варто зосередити на впровадженні технологій інклюзивного навчання в Новій українській школі, де врахування особливостей та здібностей дітей є ключовим для подальшого їх розвитку і взаємодії з командою супроводу, а також організації консультацій для батьків. Основна проблема полягає в тому, що освітній процес для учнів із особливими потребами в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) не має належного науково-методичного інструментарію, який би сприяв збалансованості корекційно-розвивальних та навчально-виховних аспектів, забезпечуючи відповідні рівні підтримки і розвитку.

За останнім звітом Державної служби статистики, Міністерством соціальної політики України зафіксовано понад 163,9 тисячі дітей із вродженими вадами. У 33397 інклюзивних класах отримують освіту 47610 учнів. У зв'язку із розширенням політики країни з організації якісної освіти для осіб із особливими потребами, особливу увагу слід приділити організації інклюзивного освітнього середовища.

Інклюзивна освіта є одним із ключових аспектів освітніх реформ, що вже внесло значні зміни в систему початкової освіти через впровадження Концепції Нової української школи та нових освітніх стандартів. Проте не завжди інтеграція технологій інклюзивного навчання учнів у Новій українській школі відбувається ефективно та швидко.

У нормативно-правових документах ЮНЕСКО поняття інклюзії визначається як динамічний процес, який передбачає позитивне ставлення до всіх дітей у навчальному оточенні та розглядає індивідуальні особливості розвитку кожної дитини як можливості для її зростання, а не як проблеми. Отже, можемо стверджувати, що інклюзія – це не лише організаційні терміни, але й філософія освіти [1].

Щодо тлумачення терміну «інклюзія», українська вчена Л. Будяк розглядає його як політику та процес, що надає усім дітям можливість брати участь у різноманітних освітніх і розвивальних програмах, покладаючи основний принцип на «Рівні можливості для кожного» і перекладаючи фокус з корекції на розвиток особистості дитини [2].

Дослідниця проблем організації інклюзивного освітнього середовища Г. Давиденко вказує, що інклюзія – це не лише нова філософія в освітній галузі, але й системна концепція суспільства загалом. Ця філософія має забезпечити повноцінну участь усіх членів суспільства, незалежно від їхніх можливостей, у соціальному й культурному житті, комунікативному взаємодії та усебічній реалізації [3].

Учена з питань організаційного, змістового та методичного забезпечення інклюзивної освіти, зокрема підходів до реалізації інклюзивної освіти як нової соціальної моделі в світі та Україні С. Миронова розглядає інклюзію як політику й процес, що надає можливість всім дітям брати участь у всіх програмах, акцентуючи на тому, що це постійний пошук ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей, а відмінності лише стимулюють навчання; інклюзія пов'язана з визначенням перешкод і їх подоланням та передбачає оцінювання розвитку дитини та стан середовища, збір інформації з різних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та його реалізації на практиці; інклюзія передбачає певний наголос на ті групи учнів, які можуть бути виключеними або обмеженими у типових умовах навчання [4].

На нашу думку, інклюзія виступає як освітня політика держави та філософія суспільства, орієнтована на соціалізацію людей з особливими освітніми потребами. Цей процес включає в себе забезпечення активної участі всіх громадян з особливостями психофізичного розвитку в освітньому середовищі та їхнє включення в активне суспільне життя. Основні принципи інклюзії визнають індивідуальні особливості кожної особистості, підтримують безбар'єрну якісну освіту та сприяють суспільній комунікації.

У науковому обігу терміни «інклюзивне навчання», «інклюзивна освіта» та «інклюзивне освітнє середовище» функціонують поряд із поняттям «інклюзія». Інклюзивне навчання розглядається як комплексний процес, спрямований на забезпечення рівного доступу дітей з особливими освітніми потребами до якісної освіти. Це досягається шляхом організації їхнього навчання у ЗЗСО із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання та урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності.

У відповідності до нормативно-правових документів ЮНЕСКО, інклюзивне навчання означає «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі». Мета інклюзивного навчання полягає в удосконаленні освітнього середовища, щоб вчителі та учні були відкриті до різноманітності, а також гарантувати забезпечення потреб учнів та повагу до їхніх здібностей для досягнення успіху.

Отже, аналіз нормативно-правових актів свідчить про те, що інклюзивне навчання трактується як: гарантована державою система освітніх послуг, що ґрунтується на засадах недискримінації; цілісний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами; педагогічна стратегія, спрямована на реагування на різноманітність освітніх потреб дітей шляхом їх залучення до освітнього процесу, культурного життя та соціальної інтеграції в громаду, а також мінімізації проявів виключення.

У працях української дослідниці А. Колупаєвої, висвітлено концепцію інклюзивного навчання як гнучкої та індивідуалізованої системи освіти для дітей з особливостями психофізичного розвитку, що враховує їхнє місце проживання. Цей підхід передбачає навчання за індивідуальною програмою у закладах дошкільної освіти (далі – ЗДО) та загальноосвітніх закладах, а також забезпечення медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [5].

У наукових доробках А. Колупаєвої, Н. Софій та Л. Даниленко інклюзивне навчання розглядається як процес та результат об'єднання дітей з особливостями розвитку та їхніх нормотипових

однолітків у навчанні в одній групі загальноосвітнього закладу [6].

Ми визначаємо інклюзивне навчання як комплексний процес, що надає систему освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами у межах ЗДО та ЗЗСО. Установлено, що інклюзивна освіта, згідно з педагогічним словником, ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та можливості навчатися за місцем проживання, зокрема в умовах загальноосвітнього закладу.

Інклюзивна освіта, за концепцією Г. Давиденко, представляє собою систему освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на отримання освіти та можливості навчатися за місцем проживання, передбачаючи процес навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в межах загальноосвітнього закладу [3].

Таким чином, проведена нами наукова розвідка дозволяє стверджувати, що інклюзивна освіта – це освітньо-виховна та корекційно-розвивальна технологія, яка передбачає навчання, виховання і розвиток дітей з порушеннями психофізичного розвитку у ЗЗСО, де створені відповідні умови для забезпечення максимальної ефективності освітнього процесу дітей з особливими потребами.

Основним чинником успішного розвитку інклюзивної освіти є якісна підготовка педагогів до виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Ефективне впровадження інклюзивного навчання можливе лише за умови тісної взаємодії вчителів із логопедами, практичними психологами, соціальними педагогами, медичними працівниками та батьками. Інклюзивні класи відкривають нові перспективи для професійного зростання педагогів, надаючи їм змогу глибше зрозуміти закономірності розвитку дітей і сформулювати власну педагогічну стратегію.

У процесі педагогічної взаємодії вчитель отримує новий досвід щодо труднощів, з якими стикаються діти з ООП та розробляє ефективні методи психолого-педагогічної підтримки учнів. При цьому до педагогів висуваються нові вимоги, які визначають якість освітнього процесу. Серед ключових аспектів підготовки педагогів можна виокремити:

- знання психолого-педагогічних особливостей дітей з ООП;
- володіння методами виховання, які спрямовані на організацію сприятливого освітнього середовища в інклюзивному класі;
- здатність запобігати конфліктним ситуаціям між дітьми з ООП та їхніми однолітками;
- усвідомлення значущості залучення дітей з ООП до освітнього процесу;
- емоційно позитивне ставлення до інклюзивного навчання.

Готовність педагогів до роботи в інклюзивному середовищі є одним із визначальних чинників ефективного й продуктивного освітнього процесу. Вона передбачає сформованість певного рівня професійних і особистісних якостей, що забезпечують ефективність їхньої діяльності в умовах інклюзивної освіти.

У процесі організації виховної роботи в інклюзивному освітньому середовищі педагог має створювати спеціальні організаційно-педагогічні умови, які виступають ключовим елементом інклюзивного навчання й передбачають адаптацію освітнього процесу, зокрема коригування навчальних програм, формування уявлень про соціальну взаємодію та розвиток толерантності в суспільстві. Це включає підвищення дидактичної насиченості предметів і створення сприятливого середовища для ефективної взаємодії учнів у класі.

Важливим аспектом є розширення знань школярів про дітей з особливими освітніми потребами, а також формування розуміння різноманітності людських інтересів, уподобань і життєвих цінностей. Для досягнення цих цілей необхідний комплексний підхід у виборі методів та способів педагогічної діяльності вчителя. Це передбачає співпрацю з усіма учасниками освітнього процесу: педагогами, учнями та їхніми батьками.

Організація роботи вчителя початкової школи в інклюзивному середовищі має бути спрямована на створення оптимальних умов для отримання якісної освіти та соціальної адаптації дітей. Виховна робота з учнями має здійснюватися у двох основних напрямках: навчальна діяльність – забезпечення доступності та ефективності освітнього процесу; виховна діяльність – сприяння соціалізації, розвитку комунікативних навичок і толерантності.

Взаємодія з батьками у системі «учитель–батьки» також відіграє важливу роль. На початковому етапі необхідно завоювати їхню довіру, оскільки спільна мета школи та сім'ї – виховання освіченої, соціально адаптованої особистості. Важливо проводити індивідуальні зустрічі з батьками, обговорюючи особливості розвитку дитини, її звички та розпорядок дня, оскільки такі питання не завжди доречно розглядати на загальних батьківських зборах.

Щоб залучити батьків до шкільного життя, вчитель початкових класів має сприяти їхній активній участі у всіх аспектах освітньо-виховної діяльності. Важливим є також організація навчання самих батьків за принципом «педагог–батьки», «батьки–батьки». Основні напрями такої роботи включають: формування й підтримку здорового способу життя в родині; профілактику девіантної поведінки дітей; педагогічний супровід сім'ї (консультавання, надання допомоги та підтримки); розвиток дружніх взаємин між батьками та дітьми.

Для ефективної співпраці з батьками вчителю доцільно використовувати як традиційні, так і інноваційні методи взаємодії. До стандартних форм належать батьківські збори, індивідуальні консультації, домашні візити. До нестандартних – диспути, тренінги, круглі столи, практикуми, спільні ігри з дітьми та корекційно-розвивальні заняття.

Співпраця з батьками є ключовою складовою педагогічної діяльності в інклюзивному середовищі. Емоційний стан дитини значною мірою залежить від сімейної атмосфери, а початковий досвід соціальної взаємодії формується саме в родині. Те, як дитина спілкується з однолітками та педагогами, які моделі поведінки обирає у різних ситуаціях, значною мірою визначається сімейними традиціями та вихованням.

Комплексний підхід до взаємодії з батьками сприяє покращенню якості інклюзивного навчання та соціалізації дітей. Чіткий розподіл відповідальності між усіма учасниками освітнього процесу забезпечує досягнення очікуваних результатів та ефективну організацію роботи вчителя в інклюзивному середовищі. В організації роботи вчителя початкових класів в інклюзивному середовищі ключовими умовами ефективної співпраці з батьками є: взаємопідтримка; довіра між учасниками освітнього процесу; емпатія у сприйнятті інших, як серед дітей, так і серед дорослих (вчителів і батьків); взаєморозуміння; збереження конфіденційності; взаємна повага.

Під час планування роботи педагога слід урахувати, що серед основних викликів інклюзивного навчання є міжособистісні взаємини між дітьми, труднощі у спілкуванні та комунікативні бар'єри між учнями різних категорій. Спираючись на власний педагогічний досвід, нами визначено, що для вирішення цих проблем необхідно ще на етапі підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти формувати в них такі групи якостей.

Професійні: любов до дітей, комунікабельність, самоконтроль, вміння уважно слухати дітей і дорослих, здатність аналізувати вербальну та невербальну поведінку, виявляти інтереси учнів, дотримання етичних норм у роботі, налагодження довірливих відносин із дітьми та їхніми батьками, адаптивність до змін.

Організаторські: креативний підхід, здатність організовувати спільну діяльність дітей з різними освітніми потребами, адекватна оцінка можливостей учнів, вміння вибудовувати систему взаємодії між дітьми та дорослими, ухвалення рішень у стислі терміни, швидка реакція на нестандартні ситуації.

Моральні: тактовність, доброзичливість, справедливість, терпимість, уміння знаходити позитивні риси в кожній дитині.

Спеціальні: спостережливість, емпатія, рефлексія, дипломатичність, комунікабельність.

Соціально-психологічні: вміння швидко оцінювати психологічні особливості дитини, чутливість до її потреб, розуміння емоційного стану учня, стресостійкість.

В умовах інклюзивного навчання вчителі початкових класів, окрім загальнопедагогічних функцій, має також реалізовувати діагностичну, корекційно-реабілітаційну, профілактичну та організаторську функції. Для цього необхідно розвивати такі професійні якості, як:

– розуміння індивідуальних особливостей психічного розвитку дітей із різними рівнями підтримки;

– толерантне та доброзичливе ставлення до учнів з особливими освітніми потребами;

– готовність до співпраці з іншими фахівцями.

– Формування зазначених вище професійних якостей у майбутніх педагогів під час навчання у закладі вищої освіти є важливою передумовою їхньої успішної професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Висновки та пропозиції. Дослідження проблеми підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища засвідчує, що ключовим викликом сучасної педагогічної освіти є формування готовності здобувачів вищої освіти до ефективної взаємодії з дітьми з різними освітніми потребами, толерантного ставлення до їхніх індивідуальних особливостей, а також оволодіння стратегіями інклюзивного виховання.

Пріоритетними векторами цієї підготовки визначено: орієнтацію на цінності інклюзивної педагогіки (гуманізм, повага до особистості, недискримінація); інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок щодо організації виховної взаємодії в умовах різноманіття; розвиток емоційного інтелекту та рефлексивної культури майбутніх педагогів; залучення до моделювання виховних ситуацій з інклюзивним контекстом під час навчання; формування навичок співпраці з батьками, асистентами педагога, фахівцями міждисциплінарної команди.

Підсумовуючи, зазначимо: результативність виховної діяльності педагога в інклюзивному середовищі значною мірою залежить від якості його фахової підготовки, спрямованої на розвиток

професійної чутливості, комунікативної компетентності та особистісної зрілості.

Перспективами подальших наукових пошуків ми вбачаємо у визначенні й науковому обґрунтуванні педагогічних умов і технологій цілеспрямованого формування в майбутніх педагогів готовності до виховання дітей в умовах освітньої інклюзії.

Список використаної літератури:

1. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik dla pedagogów i батьків / укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. Київ : [б.в.], 2016. 68 с.
2. Будяк Л. В. Організаційно-педагогічні умови інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній сільській школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Інститут спеціальної педагогіки. Київ, 2010. 225 с.
3. Давиденко Г. В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Національний авіаційний університет. Київ, 2015. 467 с.
4. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
5. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка: путівник для педагогів : навч.-метод. посіб. Київ : АТОПОЛ, 2010. 96 с.
6. Колупаєва А., Софій Н., Даниленко Л. Інклюзивне навчання: партнерські стосунки з родинами. *Директор школи*. 2011. № 10 (634). С. 20–25.
7. Павлишина Н., Кузава І. Особливості підготовки майбутніх спеціальних педагогів у закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2024. № 3. С. 81–86.
8. Кузава І. Б., Гац Г. О. Професійна готовність майбутніх спеціальних педагогів до впровадження інклюзивної освіти. *European and global vectors for education development in Ukraine : Scientific monograph* : монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. С. 344–372.

Sushchenko L., Trypolska N. Priority vectors in the training of future teachers for educational activity in an inclusive educational environment

The article defines and scientifically substantiates the priority vectors in the training of future teachers for educational activity within an inclusive educational environment. It comprehensively highlights the issue of preparing future educators to carry out effective educational work in inclusive settings, which constitutes one of the key components of their professional competence. The article emphasizes that the implementation of inclusion in the practice of educational institutions in Ukraine requires not only the modernization of the educational process content but also the development of a system of knowledge, skills, and value orientations necessary to ensure the successful upbringing of children with diverse educational needs.

The essence of inclusive educational activity is revealed as a socially significant process aimed at creating a supportive learning environment in which every child feels accepted, supported, and actively engaged. Based on the analysis of legal frameworks, scientific sources, and practical experience, the article outlines the priority vectors of teacher education in the context of inclusion: the development of emotional and value-oriented spheres of personality, the formation of a humanistic worldview, tolerance, communicative flexibility, reflexivity, as well as the acquisition of practical skills in pedagogical support, socialization, adaptation, and upbringing of children with special educational needs.

Special attention is paid to the necessity of integrating experimental programs, trainings, and simulation practices into the curricula of higher education institutions, which contribute to the development of professional readiness for educational interaction in multicultural and inclusive environments. The article stresses that effective training for educational activity under inclusive conditions is a prerequisite for shaping future teachers' socially responsible and professionally mature attitudes toward each child as a unique value.

Key words: *inclusion, inclusive educational environment, child's personality, educational process, educational activity, future teachers, professional training.*